

podataka, dinamiku a ne statiku društvenih sustava, u hrvatskoj se etnologiji tek začimlju. Odmicanjem od tradicionalnih pristupa, odnosno uvođenjem drukčije sistematizacije u prezentaciju različitih aspekata obitelji i obiteljskih odnosa, slovačke su etnologinje pokazale kako i jedna "tradicionalna" tema može potaknuti svježja čitanja i komparativna istraživanja u kontekstu širem od slavenskoga.

Jasna ČAPO ŽMEGAČ

Mattijs van de Port, Gypsies, Wars and Other Instances of the Wild, Civilisation and its Discontents in a Serbian Town, Amsterdam University Press, Amsterdam 1998., 266 str.

Srbi, Cigani i rat ključne su riječi knjige *Cigani, ratovi i drugi primjeri divljega: Nelagoda u kulturi u jednom srpskom gradu*. Baka-nalije, Brueghel i Balkan pojmovi su pak s kojima se čitatelj suočava u uvodnom opisu autorove oproštajne večeri u krčmi "Na kraju sveta", negdje u vojvođanskoj ravnici, a čiji evokativni potencijal ostaje neposustalim zamašnjakom opisa, analize i interpretacija

sve do posljednje stranice. Radi se o engleskom izdanju knjige nastale na temelju disertacije amsterdamskog antropologa Mattijsa van de Porta, čije je nizozemsko izdanje nagrađeno uglednom akademskom nagradom zaklade Premium Erasmianum. Autor je knjigu teorijski utemeljio na radovima Turnera, Douglasove, Geertza i Taussiga, a napisao je na temelju života i terenskoga rada u Novom Sadu od ožujka 1991. do ožujka 1992.

Tema je knjige otkrivanje značenja vojvođanskih *kafana* za njihove novosadske posjetitelje, koji, oslobođeni uživo izvođenom ciganskom glazbom, namjerno "gube kontrolu" i prekoračuju građanskom kulturom zadane granice poželjnog "kulturnog" ponašanja, izražavajući "flagrantni prezir spram razumnosti". Ponašanje u *kafani* van de Port objašnjava *prihvatanjem bezumlja* — bezumlja koje je ritualno utjelovljeno uz cigansku glazbu, a koje u krajnjem svojem izrazu rezultira paravojnim nasiljem i ratnim zločinom.

Granična su područja potencijalno multikulturalna i kozmopolitska, ali su često i ratna područja. Novosađani žive u takvome području, koje je istodobno smješteno na europsku političku i kulturnu periferiju, pa otuda i dvojbe u vlastitu vrijednost pri neprestanim usporedbama s "pravim" Europljanima. U opetovanom ratovanjima na prostorima Balkana van de Port pronalazi objašnjenje implicitnog znanja Novosađana o potencijalu okrutnosti i potencijalu patnje u ratu kao temeljnoj životnoj istini. To pak implicitno znanje, tumači van de Port, Novosađani u svojoj civiliziranoj svakidašnjici potiskuju da bi zaboravili podrivenost vlastitog povjerenja u "svijet priča". "Reformna škola rata" uči ljude potrebi da imaju fiktivnu, kulturom osiguranu stvarnost, dok im istodobno onemogućava iskreno povjerenje u bilo koju priču. Ipak, *fini ljudi* u Novome Sadu uporno nastoje vjerovati u svoje priče o vlastitoj "pripadnosti Europi", u svoju nepremostivu različitost od *primitivaca, Balkanaca, dođoša*, zapravo od svih drugih Srba. Razgovarajući s autorom, iritirani su bilo kakvom aluzijom na svoju vezu s *Ciganima*. No fascinacija *Ciganima* autoru je očita, a svojim istraživanjem potvrđuje i objašnjava potrebu za protivcivilizacijskim konceptom "ciganskog carstva", koje se ozbiljuje u ekstatičnoj atmosferi vojvođanske čarde. Ona nije "izumirući anakronizam", već "enklava teatralne divljine" u kojoj ciganska glazba, lomljenje čaša i krvave ruke, ekstatični ples, erotika i opijanje nude ozbiljenje, dodir s temeljnim istinama ljudskog postojanja u "kultu bezumlja", u "orgijastičkom kršenju svakidašnjih pregnuća". Prava i jedina relevantna istina je u tjelesnom iskustvu boli i ekstaze, a ona se u ciganskoj čardi kao "prostoru doticaja divljine i civilizacije" može priznati i osjetiti. Izvori znanja su u svijetu prije jezika, u bezimenom, bezobličnom, predkulturnom svijetu; sve su drugo laži, maske,

prazne priče. Po izlasku iz *kafane*, nelagoda koja proizlazi iz ratovima podrivenog povjerenja u "svijet priča", biva potisnuta u sferu implicitnog socijalnog znanja. No upravo implicitna kolektivna spoznaja fragilnosti svih priča i temeljne istine ljudske tjelesnosti (i bestijalnosti koja drugog čovjeka svodi na — unakaženo — tijelo) ostaje za njih arbitrom svih značenja.

Etnografski aspekt knjige valja istaknuti kao iznimno uspio primjer višeglasnog teksta u kojemu istraživačevo osobno iskustvo ima ravnopravno mjesto, a načini "zahvaćanja u empirijsko", na kojima se temelji svako antropološko znanje, transparentni su i u tekstu neprestano propitivani. Iracionalnost utjelovljena u *lumpovanjima* uz cigansku glazbu prikazana je kombinacijom neupitnim literarnim darom ispričanih anegdota, tekstova ciganskih pjesama, izlaganja autorovih dvojbi i otpora iz terenskog dnevnika, iskaza ratnih zločinaca i citata srpskih intelektualaca, ulomaka književnih djela i lucidnih osvrta na konstrukciju "Cigana" u srpskoj filmskoj produkciji. Knjiga je dojmljivo životna (posebice poglavlje *Kafana*); u dijelovima koji ne govore o ratu i duhovita (opis folklor na sceni i etnografskog muzeja te mnoga druga mjesta u poglavlju *Fini ljudi: balkanska buržoazija*).

Čitatelju posebno zainteresiranom za Rome, poglavlje *O blatu i Ciganima, ili o ljudima i svijetu onakvima kakvi oni jednostavno jesu* nudi ne samo iscrpnu bibliografiju i autorovo kritičko čitanje nekih od korištenih djela nego i lucidno povezivanje raznorodnih izvora pri klasifikaciji i interpretaciji kolektivnih predodžbi i (ne samo srpskih) stereotipa "Cigana".

Rat koji se van de Portu kao istraživaču "dogodio", postao je neizbježnim kontekstom istraživanja, ali isto tako neminovno i kontekstom svih čitanja njegove knjige. Ne bi imalo smisla zamjeriti mu što "usput" nije iscrpno objasnio ratove u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. No, u poglavlju *Pouke reformne škole rata* očit je nedostatak političke dimenzije analize — upravo u onoj mjeri u kojoj se govori o konkretnom ratu u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini devedesetih. Čitirajući srpske povjesničare van de Port upozorava na metaforu "olujnih vjetrova nad Balkanom", koja rat svrstava u red elementarnih nepogoda, da bi konstatirao: "Rat poučava da svaki zamislivi tabu može biti poništen, i da svaki biva poništen. A tamo gdje više nema tabua, poučava rat, nitko nije pošteđen".

Ako je tema knjige srpsko prihvaćanje bezumlja (koje je devedesetih rezultiralo paravojnim nasiljem i ratnim zločinima), a opetovano ratovanje na prostorima Balkana objašnjenje implicitnog znanja o pogubi ljudske naravi u ratu kao temeljnoj životnoj istini, onda začuđuje izbor iskaza o recentnom ratu. U potpoglavlju *Tišina žrtava* o neizrecivosti individualnog proživljavanja ratnih uskraćenosti, strahova i nasilja, citirani su, naime, ljudi koji su iz Bosne bježali od srpskog nasilja, ljudi koji nisu bili bilo čije žrtve, niti žrtve "rata uopće". Jasno je da odabrani primjeri autoru služe samo kao deskripcija rasapa smisla što ga postaju svjesni ljudi izloženi ratnom stradanju.

No, rat se 1991. i 1992. nije odvijao u Srbiji, što za stranoga čitatelja nije dovoljno naglašeno. Za žrtve rat nikada nije "rat kao takav" nego iskustvo planiranog i organiziranog nasilja s konkretnim ideološkim odrednicama. Uz to, spominjanje rata koji se 1991. zbivao tek pedesetak kilometara od van de Portova "terena" u hrvatskoga čitatelja može izazvati nelagodu ne samo na mjestima na kojima se rabi termin "the Yugoslav war" nego i kad se uopćeno govori o "Jugoslavenima", koji su slobodno i potpuno svjesno odlučili odabrati bezumlje ili "ljudima bivše Jugoslavije, koji su prigrlili bezumlje". Takva su uopćavanja, uostalom, neprimjerena autorovoj namjeri da objasni *srpski* nacionalizam u kojemu je "poimanje srpskog identiteta obilježeno pozom divljaštva" i koji u krajnjem svom očitovanju ne nastoji to divljaštvo sakriti, već egizibicionistički uživa u zločinu pred kamerama stranih ratnih dopisnika.

Na posljertku, van de Port i sam naglašava da knjiga govori o onima koji vjeruju u — — ne slučajno, već svrhovito odabranim bezumljem, nasiljem i zločinom definiranu — — priču o "srpskoj Srbiji". Odbacivanje racionalnosti, civilizacijskih normi i humanističkih ideala ima vojno i strateško značenje, tvrdi van de Port: ne-Srbi su progonjeni i traumatizirani do te mjere da bilo kakva vizija nekog budućeg života s "tim barbarima" postaje nezamislivom. A mnogi "fini ljudi", koji vjerojatno neće postati četnicima, ipak prizivaju rat da bi se "raščišćenih računata moglo početi ispočetka", piju u kavani i razmišljaju da se odvezu u istočnu Slavoniju i "upucaju desetak ustaša", pištoljem tjeraju starog Cigana da im svira i nakon toga (u kolovozu 1991.) potreseni zaključuju da su "spremni za rat". Ideje i osjećaji što su donedavno pripisivali "primitivcima" i "Balkancima" korakom iz svijeta reprezentacija i fantazija u konkretni, fizički svijet djelovanja (prijetnje drugome oružjem) i iskustva (osjećaja moći nad drugim putem oružja) u kontekstu ratnog stanja postaju idejama i osjećajima i "finoga čovjeka".

Maja POVRZANOVIĆ FRYKMAN

Maja Godina Golija, Prehrana v Mariboru v dvadesetih in tridesetih letih 20. stolet-ja, Obzorja, Maribor 1996., 179 str.

Sve donedavno prehrana, jelo, prehrambene navike nisu bile dijelom etnologije ili sociologije. Premda su rane etnološke studije hrani dodijelile mjesto unutar materijalne kulture, ona nije izborila znatizeljnu znanstvenika kao što je to bilo s nošnjom i vezom, graditeljstvom, kućnim inventarom te drugim, jer hrana nije klasičan muzejski izložak.

Tek iza šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća jelo izaziva pozornost etnologa, a u okviru sociologije kulture, i sociologa.

Ova užurbana dinamika ipak neće obuhvatiti sve stilove današnje etnologije. Prirodno dobro pretvara se u kulturno, no fiziološka važnost hrane i dalje je naglašena, pa etnolozi sve manje istražuju sami, a sve češće u interdisciplinarnom timu.

Disertacija Maje Godine Golije, uobličena u čitko pisanu knjigu, uvodno donosi temeljne teorijske koncepcije proučavanja prehrane kao kulturnoga dobra. Kulturnopovijesni pristup problemu pripisuje etnologima Günteru Wiegelmannu, Nielsu Arvidu Bringéusu, Eszter Kisbán i Sergeju A. Tokarevu. Drugi teorijski koncept zastupaju i etnolozi i antropolozi: začetnik strukturalističkoga poimanja hrane Claude Lévi-Strauss, Roland Barthes, Pierre Bordieu, Mary Douglas, Ulrich Tolksdorf.

Autorica se zaustavlja na dvama primjerima i posebno razlaže Wiegelmannov te potom i Tolksdorfov model istraživanja prehrane. Oba su modela izazvala reakcije etnologa i autorica ih temeljito razlaže. Iscrpna je i u navođenju kritika upućenih temeljnim stavovima C. Lévi-Straussa glede proučavanja prehrane. I sama je zagovornica dinamičkoga modela istraživanja pa se priklanja Lévi-Straussovim kritičarima (primjerice kritici nespretnosti u dijelu povezivanja pripreme jela i društvene zajednice).

Drugo poglavlje posvetila je rezultatima istraživanja prehrane u Sloveniji. Autorica smatra da je etnološko istraživanje toga predmeta prilično oskudno. Usporedimo li istodobnu hrvatsku etnološku literaturu, ne bih se sasvim složila s navedenim mišljenjem.

Maja Godina Golija u svojoj se studiji o prehrani Mariborčana između dva rata priklonila teorijskim smjernicama povijesno-etnoloških istraživanja kulturnoga prostora. Bliza je zasadama *nove povijesti*, premda to ne naglašava. Novina je ovoga izdanja i u pomaku prema urbanoj tematici. Starija se etnologija, kao što je opće poznato, bavila selom pa su istraživanja o urbanom stanovništvu, a napose o njihovoj prehrani, doista rijetka i dragocjena. Ova knjiga trebala bi poslužiti kao nastavno štivo; autorica